

Muntasir Zaman, *The Height of Prophet Adam: At the Crossroads of Science & Scripture*

Oldham: Beacon Books, 2022, xix+151 pages.
ISBN 978-1-915025-33-3

FATMA KIZIL*

Modernitenin dinî metinleri anlama konusunda en önemli etkisi; akıl, doğa kanunları, pozitif bilimlerin bulgularıyla nasların çatışması ya da çatışır gibi görünmesi durumunda söz konusu işkâlin nasıl çözüleceğinde kendisini göstermiştir. Modern dönem öncesinde de akıl ve müşahede ile nakil arasındaki çatışma mevzu edilmişse de bugün asıl gerilim din ve bilim çatışması şeklinde tezahür etmektedir. Sübut açısından kat'î olduğu için âyetlerle çatışma halinde genellikle çeşitli tevil ya da telif yolları tercih edilse de hadislerin tevilinden ziyade tasfiyesine öncelik verildiği rahatlıkla söylenebilir. Diğer bir ifade ile XIX. yüzyıldan itibaren gittikçe geniş kitleye yayılan hadise yönelik eleştirel yaklaşımlar genelde tasfiyeci bir tutum benimsemiştir. Bununla birlikte eleştirel yaklaşımlar aynı zamanda her aşırı tavır gibi savunmacı bir reflekse de neden olmuştur. Savunmacı refleks de bazı hadisler hakkında modern dönem öncesinde hadis âlimlerinin dile getirdiği tenkitleri dahi görmezden gelebilmekte ya da önemsizleştirmeye çalışmaktadır. Çeşitli tarihlerinde Hz. Âdem'in 60 zirâ (yaklaşık 28 m.) boyunda yaratıldığı ve insanoğlunun boyunun tedricen kısaldığını bildiren hadis¹ aktarılan farklı eğilimlerin izini sürmek için birçok açıdan uygun bir örnektir. Zira, Kur'an'da yer almayan bu bilgi *Sahîhayn* gibi İslam âlimlerince otoritesi kabul edilmiş iki kaynakta geçmekte ve ihtiva ettiği bilgi de fizik, biyoloji, genetik bilimlerine aykırı olmasının yanı sıra arkeolojik delillerle de desteklenmemektedir. Kısacası söz konusu hadis; din-bilim çatışması, *Sahîhayn*'in otoritesi, İsrâiliyat gibi modern dönemin önemli tartışma konularıyla irtibatlıdır. Hadis sahasında titiz

* Doç.Dr., Yalova Üniversitesi İslami, İlimler Fakültesi / Associate Professor, Yalova University, Faculty of Islamic Studies, ORCID 0000-0002-8065-9432 fatmakizil@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1325141 • Geliş/Received 05.04.2023 • Kabul/Accepted 05.05.2023

Atıf/Citation Kızıl, Fatma, "Muntasir Zaman, The Height of Prophet Adam: At the Crossroads of Science & Scripture", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 50 (2023): 139-144.

1 Buhârî, "Enbiyâ", 2; Müslim, "Cennet", 28.

çalışmalarıyla tanınan araştırmacı Muntasir Zaman, Hz. Âdem'in boyu ile ilgili söz konusu hadisi *The Height of Prophet Adam: At the Crossroads of Science & Scripture* adlı kitabında yukarıda işaret edilen bütün boyutlarıyla ele alarak rivayetle ilgili akla gelebilecek hemen her soruya cevap vermeye çalışmaktadır. Hz. Âdem'in boyunun gökyüzüne ulaştığına dair bir ifadenin Talmud'da geçtiğine işaret eden (s. 17) ve çeşitli vesilelerle meselenin İsrâiliyat ile alakasına da dikkat çeken Zaman'ın kitabının sonunda çağdaş hadis araştırmacıları arasında haklı bir üne sahip Jonathan A.C. Brown tarafından kaleme alınmış "The Problem of Isrâ'iliyyât" (İsrâiliyat Meselesi) başlıklı bir son söz de yer almaktadır.

Kitabın alt başlığının da gösterdiği üzere Zaman'ın incelemesinin ana çatısını hadis ve bilim -ele alınan hadis bağlamında biyoloji, genetik ve arkeoloji- arasındaki çatışma teşkil etmektedir. Önsözde inananlar için din-bilim çatışmasının çok temel bir endişe kaynağı olduğunu dile getiren Zaman'ın vurguladığı bir nokta yani bugün problemlili görülen birçok rivayetin geçmişte de tartışıldığı gerçeği önem arzetmektedir. Zira genellikle savunma refleksiyle ihmal edilen bu tür tartışmalar veya şüphe ya da tevakkuf ifadeleri, bu rivayetlerin yalnızca modern zihin tarafından problem hale getirilmediğini ve izaha muhtaç kapalılıkları veya çelişkileri ihtiva ettiğinin de delilidir.

Yazar, iki ana kısım altındaki çeşitli alt başlıklardan müteşekkil kitabının "Setting the Stage" (Arka plan) başlıklı ilk kısmında öncelikle güncel bulgulardan hareketle meselenin bilimsel boyutunu ortaya koymakta, "Conflict Resoulution" (Çatışmanın çözümü) başlıklı ikinci ve son kısımda ise cem', tercih ve tevakkuf aşamalarını tek tek tartışarak hadisin isnat-metin analizine yer vermektedir. Konunun bilimsel açıdan değerlendirmesiyle başlayan Zaman'ın bilim ve bilimcilik arasındaki farkın, bir teoriden ve dünya görüşünden bağımsız bilim iddiası tartışmalarının bilincinde olduğu anlaşılmalıdır (s. 3-4). Diğer bir ifade ile yazar, bilimsel verileri diğer bütün verilerin kendisine göre değerlendirilmesi gereken yegâne otorite olarak görmemektedir. Zira kendisinin de ifade ettiği üzere bilim ve din arasında var olduğu iddia edilen çatışma, zaman zaman "din ve bilim kisvesindeki zımnî bir metafizik" arasında olabilmektedir. Fakat aktarılan yaklaşımı, Zaman'ın somut bilimsel gerçekleri göz ardı etmesine de sebep olmamaktadır. Bilakis mevcut fosillerin tarih boyunca ortalama insan boyu hakkında hadiste geçenden tamamen farklı bir uzunluğa (yaklaşık 1.80 m.) işaret ettiğini ifade etmekte, ayrıca ancak bir bilim insanından beklenecek titiz hesaplamalarla hadiste geçen 60 zirâ (yaklaşık 28 m.) boy uzunluğunun gerektirdiği ağırlığı taşıyacak vücut yapısının makul olmadığını ikna edici biçimde göstermektedir. Bu tür büyüklükte bir vücudun; akciğerler, sinir ve sindirim sistemi açısından tamamen farklı bir anatomi-

mi gerektireceğine işaret eden yazar haklı olarak ortaya çıkacak varlığın fizyolojik olarak insandan çok farklı görüneceğini dile getirmektedir (s. 23-26). Ayrıca arkeolojik kalıntılar da 28 metre veya civarı uzunlukta herhangi bir insan grubunun yaşadığı meskenlerin varlığını desteklememektedir. Her ne kadar bir iddiayı destekleyen kanıtın bulunmamasının söz konusu iddianın yanlışlığını gerektirmemesi sebebiyle *e silentio* argümanların (sessizlik delili) kullanımında ihtiyatlı olunmalıysa da Zaman sadece bu tür bir argümantasyondan hareket etmemektedir. Yazar, ayrıca 28 metrenin ne tür bir uzunluğa tekabül edeceğine dair mukayeseli bir grafik de vererek, kâğıt üzerinde görünen rakamın gerçek dünyadaki karşılığı hakkında bir tasavvurun oluşmasını da sağlamaktadır. Buna göre hadiste mesela Kâbe'nin yaklaşık iki katı uzunluğunda bir insan boyundan söz edilmektedir. Yazarın meseleye tamamen bilimselci bir perspektiften yaklaşmadığını gösterir bir diğer nokta ise hadisin mucizeler kapsamında değerlendirilme ihtimalini de gündemine almasıdır. Fakat söz konusu rivayetin ulema tarafından bu kapsamda değerlendirilmediği görülmektedir. Nitekim hadisin geçmişte ve günümüzdeki âlimleri çeşitli tevellere sevkmesi de mucize kapsamında görülmediği görüşünü desteklemektedir.

28 metre uzunluğun fizik, biyoloji, genetik ve arkeoloji gibi bilimler vasıtasıyla desteklenmediğini titiz bir inceleme ile ortaya koyan Zaman, neticede incelediği hadisle bilim arasındaki bir çatışma olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bu durum da aradaki çatışmayı gidermek üzere ikinci kısımda cem', tercih ve tevakkuf aşamalarını sırasıyla tartışmadan önce, modern dönem öncesinde ulemanın bu hadisle ilgili açıklamalarını kabul, ret ve tereddüt şekline üç gruba ayırarak kısaca özetlemektedir. Hz. Âdem'in boyunun 60 zirâ olduğu kanaatindeki isimler arasında Zührî (ö. 124/742), Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Nevevî (ö. 676/1277) ve Makrizî'yi (845/1442) sıralamaktadır. Bu bağlamda Hz. Nüh'un yaşı (el-Ankebût 29/14) konusunda olduğu gibi bilimle açıklanmayacak meselelerin kabul edilmesi gerektiğini söylerken Hâtim el-Avnî gibi muasır araştırmacılar da söz konusu ulemayı takip etmektedir (s. 33-35). Müellif her ne kadar ikinci grubu ret alt başlığı altında ele almışsa da reddin yanı sıra hadisle ilgili ihtiyat ifadeleri dile getirenleri de bu kısma dahil ettiği görülmektedir. Söz konusu kısımda yer verdiği isimlere gelince 60 zirâ ifadesinin idraç olabileceği ihtimalini dile getiren Muhammed Makdisî (ö. 390/1000 civarı), bu bilginin İsrâiliyat'tan olduğunu ifade eden İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve aşağıdaki değerlendirmeyi yapan İbn Haldun'dur (ö. 808/1406):

Bu (ve benzeri efsaneler), Âd, Semûd ve Amâlika kavimleri hakkında kısıtların aşırı derecede düşkünlük gösterdikleri (ve nakledegeldikleri) bir görüştür. Halbuki, Semûd kavminin evlerini Hicr'de (Petra), kayalara oyulmuş bir şekilde çağımıza kadar geldiğini görmekteyiz. Bunların, onlara ait

evler olduğu sahih bir hadiste sabit olmuştur. Yıllarca Hicazlılar'ın kervanları buradan geçmiş ve burası onlar tarafından müşahede edilegelmiştir. Bu evler hacim, mesâha ve yükseklik itibariyle, mutat ve malum evlerden daha büyük değildir.²

Zaman'ın üçüncü grup yani mütereddit tutumları olanlar arasında saydığı âlimler ise İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İbn Hacer'dir. Fakat İbn Hacer'e ikinci kısmın "Tevakkuf" başlığında da yer vermektedir ki konuyla ilgili henüz bir çözüme ulaşamadığını dile getiren İbn Hacer'in tutumunu, tevakkuf daha iyi ifade etmektedir. İmam Mâlik'e niçin bu grupta yer verdiğini ise ikna edici biçimde temellendirememiştir. Müellif birinci kısmı, modern dönem öncesinde çoğunluğun incelenen hadisteki bilgiyi olduğu şekliyle kabul ettiği şeklinde özetleyerek sonlandırmakta, ardından "Çatışmanın Çözümü" başlıklı ikinci kısma geçmektedir.

İkinci kısımda, hadis ve bilimsel bilgiler arasındaki çatışma sırasıyla telif, tercih ve tevakkuf başlıklarında ele alınmaktadır. İhtilâfü'l-hadis ilminde genel olarak hadisçilerin takip ettiği bu üç aşama arasından müellifin neticede karar kılacağı yöntem ise tercih olacaktır. Fakat bu tercih, hadis ve bilim yani çatışan iki bilgi kaynağından birini değil, hadisin farklı tarikeleri arasında tercihte bulunarak bilimle çatışmanın ortadan kaldırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla her ne kadar yazar kendi yaklaşımını tercih başlığı altında dile getirmişse de aslında "Cem" başlığı altında değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı görülmektedir. Bu kısmın "Harmonization" (Cem) başlığına, doğrudan incelenen hadislerle ilgili olmamakla birlikte Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) güneş tutulmasıyla ilgili rivayetin sahih olması durumunda, astronomi ile ilgili kesin bilgileri reddetmek yerine hadisi mecaz olarak yorumlamanın daha kolay bir tutum olacağı şeklindeki görüşü ve Mâzerî'nin (ö. 536/1141) tabiplerin hadisler aleyhine iddialarını destekleyecek somut bir delil sunmaları halinde iki bilgi kaynağı arasında cem' ve telife gidilmesi gerektiğine dair ifadeleriyle başlanmaktadır. Ardından da modern dönemde, hadisin Hz. Âdem'in cenneteki boyunu bildirdiği -fakat bu tür bir tevil, hadisin insanların boyunun tadrîcen kısaldığı şeklindeki kısmını görmezden gelmeyi gerektirmektedir-, 60 sayısının mübalağa ifade ettiği gibi cem' ve telif örnekleri, ilgili eserlere atıflar yaparak özetlenmektedir. Sıralanan örneklerin problemleri kısımlarını açıkladıktan sonra Zaman, geriye kalan seçenek yani tercihe geçmektedir.

Diğer kat'î delillerle çatışma halinde, Kur'an'da geçen bilgi tevil edilmek yoluyla da olsa tartışmasız alınırken hadislerde benzer durumlarda şüphenin ağır basması, iki kaynağın mevsûkiyeti arasındaki fark sebebiyle

ilkesel olarak tenkit edilmesi gereken bir tutum değildir. Kur'an'ın vahiy olduğuna ve mevsukiyetine iman eden bir kişinin akıl veya bilimle çatışan bir âyetle karşılaştığında nassı olduğu gibi kabul veya tevil/mecaza hamletmek gibi seçenekleri bulunmaktadır. Fakat bir lafzın hangi durumlarda mecaza hamledileceği de klasik usulde sınırlanmış ve birtakım kurallara bağlanmıştır. Dolayısıyla modern dönemde çok sık başvurulan bu tevil yönteminin zaman zaman klasik teorinin dışına çıkma pahasına takip edilebileceği teslim edilmelidir. Böyle bir çatışmanın hadislerde görülmesi durumunda ise bütün dikkatin öncelikle sıhhate odaklanması tabiidir. Fakat burada da cerh-ta'dil literatürünü, "harcanmak" istenen hadis için bir araç haline getirme tehlikesi konusunda müteyakkız olmak gereklidir. Zira literatürde hemen her râvi için tenkit ifadeleri bulunması mümkündür. Nitekim aynı hadisi çalışan kişilerin ulaşabildikleri farklı sonuçlar, cerh-ta'dil literatürünün araçsallaştırılmasının imkânı ve tehlikesine delalet etmektedir. Bu tür bir araçsallaştırma ve sübjektivitenin önüne geçmek üzere başvurulacak yol ise sebt ve muâraza ya da isnat-metin analizi yöntemidir. Kısacası, hadisin farklı rivayetlerindeki lafızların izini sürmek, hangi râvilerin hangi lafızlarla nakilde bulunduğunu ve işkâle sebep olan metin kısımlarının hangi güvenilirlik derecesindeki râvilerden geldiğini tespit etmektir. Bu noktada, sikanın ziyadesini mutlak olarak kabul etmemek, sikalara muhalefet, illet gibi kavramların sağlayacağı imkânlarla odaklanmak gerekmektedir. Ayrıca bir râvi ne kadar güvenilir olursa olsun müşterek hocanın ashabını³ teşkil eden en meşhur ve güvenilir râvilerinden gelmeyen lafızları, söz konusu hocadan tek başına nakleden kişilerin nakillerinin geniş anlamıyla münker kapsamına dahil edilebileceği unutulmamalıdır.⁴ Böyle durumlarda söz konusu nekâretin bulunduğu tariklerin illetli kabul edilmesi, hadisin söz konusu özellikleri taşımayan diğer rivayetlerine zarar vermeyecektir. Yazarın hadisin çeşitli tariklerini incelediği kısımda İftikhar Zaman'ın isnat-metin analizinin modern dönemdeki en güzel uygulamalarından birini teşkil eden makalesine⁵ atıfta bulunması da bu açıdan şaşırtıcı değildir. Nitekim kendisi de hadis analizinde bu aşamaları yetkinlikle uygulamış, ele aldığı ve esasen sahih olan hadisin, Hz. Âdem'in boyu ve insanların boylarının tedricen azaldığına delalet eden kısımları ihtiva eden tariklerinin çeşitli kusurlarla malul olduğunu tespit etmiştir. Her ne kadar rivayetin aslı için "urtext" terimini kullansa ve bu ister istemez Batı'da genelde adlandırmanın delaletinin aksine metni eksilterek sahih öze ulaşmayı amaçlayan metin tenkidindeki (lower criticism) "metin inşası" düşüncesini akla getirirse de yazar, ana-

3 Mesela bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, s. 41-65.

4 Karadeniz, "İstılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı", s. 70.

5 Zaman, "Science of *Rijâl* as a Method in the Study of Hadiths".

lizini tamamen klasik hadis usulü ve cerh-ta'dîl literatürünün imkânları çerçevesinde yürütmüştür. Neticede râvilerin çoğunluğunun ve müşterek hocaların meşhur öğrencilerinin, hadisin problemlili "60 zirâ ve insanların boyunun tadrîcen azalması" kısımlarını nakletmediğini vurgulayarak bu lafızların rivayetinin aslından olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Aşağıdaki ifadeleri ise yazarın 60 zirâ ifadesinin Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahih*'lerinde yer alması sebebiyle ulaştığı sonucuna yönetilebilecek itirazları öngördüğünü göstermektedir (s. 89):

... İki *Sahih*'te yer alan hadislerdeki bazı lafızların sıhhatini tekrar inceleme kapısı gerekli tedbirleri alan (mesela hadis disiplininin sınırları çerçevesinde çalışmak gibi) araştırmacılar için açıktır. Bu, İbnü'l-Kattân (ö. 628), Nevevi, İbn Teymiyye ve İbn Hacer gibi müteahhirin hadis uzmanlarının yaklaşımıdır. İki *Sahih*'e duydukları itimat, daha fazla araştırmayı gerektirdiğine inandıkları bazı lafızları eleştirel bir bakış açısıyla ele almalarını engellemeyen, kayda değer sayıda klasik âlim vardır.

Bibliyografya

- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahihu'l-Buhâri*, I-III, Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I-II, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Karadeniz, Hatice, "İstılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 3/2 (2017): 57-92.
- Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Beyrut: Dâru Kurtuba, 1430/2009.
- Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, ts.
- Zaman, İftikhar, "Science of *Rijâl* as a Method in the Study of Hadiths", *Journal of Islamic Studies*, 5/1 (1994): 1-34.